

MESCİD, CAMİ VE FONKSİYONLARI

Mescid, Cami ve Namazgâh

Mescid, Arapça'da “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasına gelen sücûd kökünden “*secde edilen yer*” anlamında bir mekân ismidir. Secde namazın rükünleri içinde en önemlisi, Kur'ân'a göre insanın daha ilk yaratılışında şahit olduğu bir hürmet ifadesidir.¹ Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre kulun Allah'a en yakın olduğu an secde anıdır.²

Cami, Arapça cem' kökünden türeyen, “*toplayan, bir araya getiren*” anlamındaki câmi' kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi'* (*cemaati toplayan mescid*) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. “*el-Mescidü'l-câmi'*” tabiri, Taberânî'nin bir rivayetine göre bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır. Bu tabirin tâbiîn döneminde kesin olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Hicrî IV. (X.) yüzyılın başlarında “*camî*” kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur.

Ancak *Mescid-i Harâm*, *Mescid-i Nebevî*, *Mescid-i Aksâ* ve genellikle mezhep imamlarıyla ileri gelenlerinin kabirlerinin bulunduğu camilere de mescid denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescid kelimesi geçmektedir.

Hz. Peygamber'in, “*Yeryüzü bana -teyemmüm için- temiz ve mescid kılındı*”³ hadisi ile ibadet edilen her yer mesciddir.

Mescid kelimesi Kur'an'da tekil ve çoğul olarak, ayrıca sıfat tamlaması şeklinde birçok yerde geçer. Kâbe ve çevresini ifade eden “*Mescid-i Harâm*” on beş yerde, Mescid-i Nebevî veya Mescid-i Kubâ'nın kastedildiği “*takvâ temeli üzerine kurulu mescid*”⁴, Kudüs haremının kastedildiği Mescid-i Aksâ (el-İsrâ 17/1) ve münafıkların Hz. Peygamber'e suikast tertiplenmek üzere bina ettikleri “*Mescid-i Dirâr*”⁵ birer ayette zikredilmektedir. Mescid kelimesinin çoğulu olan *mesâcid* Kur'an'da altı yerde geçer.

Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından inşa ettirilen büyük camilere “*selâtin camileri*”, vezirler ve diğer devlet ricâli tarafından yaptırılan orta büyüklükteki camilere bânisinin adına izâfeten sadece cami, küçük olanlara da mescid denilmiştir.

“*Namaz kılınan yer*” demek olan “*musallâ*”, Hz. Peygamber döneminde bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için kullanılmıştır. Yol boylarındaki üstü açık mescidlere ise Farsça'da “*namazgâh*” denilmiştir.

İlk Camiler

1. İslâm Öncesi

Kur'an'ın bildirdiğine göre “*insanlar için inşa edilen ilk beyt (mâbed)*” Kâbe'dir.⁶ Rivayete göre onun da ilk bânisi Hz. Âdem'dir. İkinci banisi ise Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'dir.

¹ Bakara Suresi, Ayet 34.

² Nesâî, “Tatbîk”, 78.

³ Müslim 523/5, Ebu Avane 1/395, Tirmizi 1553, İbni Mace 567, Begavi 3617, Ahmed 2/411

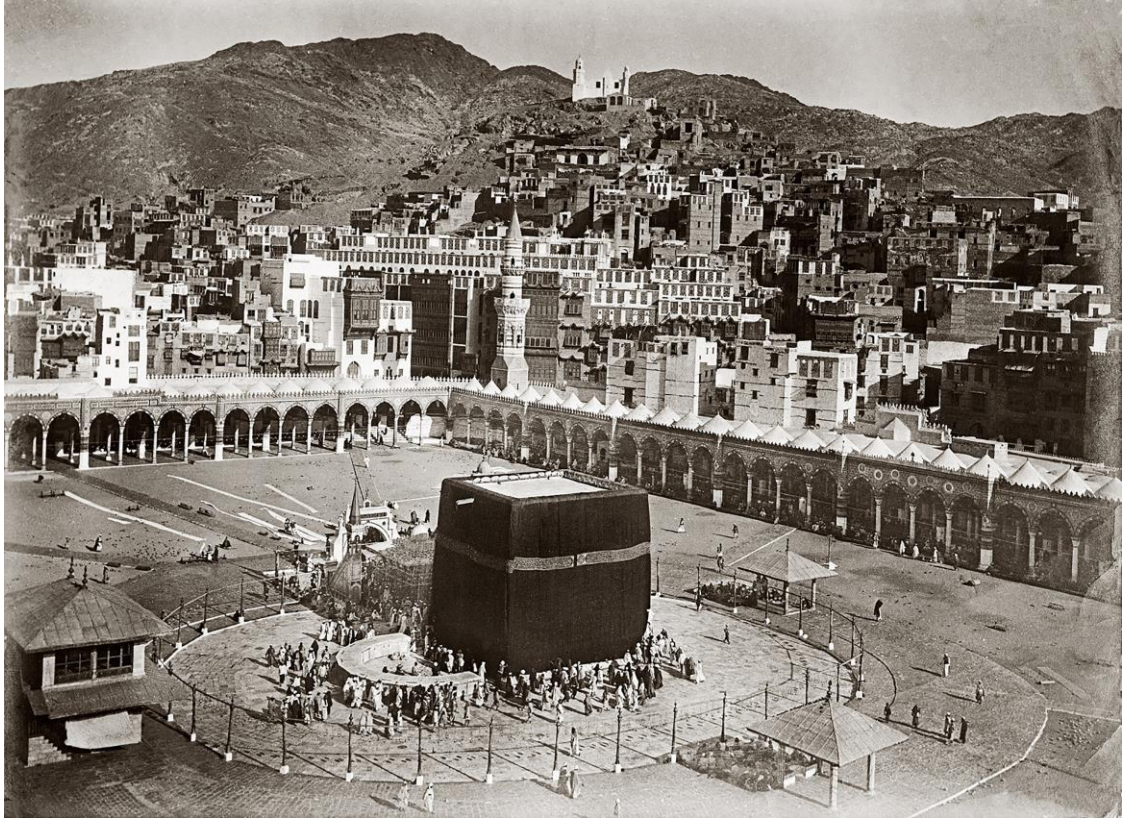
⁴ Tevbe Suresi, Ayet 108.

⁵ Tevbe Suresi, Ayet 107.

⁶ Âl-i İmrân Suresi, Ayet 96.

Mescid-i Aksa yerinin tespiti ve planlanması Hz. Davut (A.S.) ile başlar. Hz. Davut (A.S.) Kudüs'te inşa etmek için başladığı fakat bitiremediği mabedin inşasını bitirmesini oğlu Hz. Süleyman (A.S.)'a vasiyet ve emreder. Mabedin yapılması ile ilgili bütün malzemeleri ve elemanları oğlu Süleyman (A.S.)'a teslim eder. Babasının vasiyetine uyarak Süleyman (A.S.) Kudüs'te Beytu'l-Makdis'i inşa etmiştir.

Ebu Zer (R.A.) diyor ki, Resulullah (S.A.V.) Efendimize:

- "yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin hangisi?" olduğunu sordum.
- "Mescid-i Haram" diye cevap buyurdu.
- "Sonra hangisi?" diye sordum.
- "Mescid-i Aksa" diye cevap buyurdu. Ben:
- "İkisi arasındaki süre ne kadardır?" diye sordum. Şöyle buyurdular:
- "Kırk yıl" sonra da Peygamber (S.A.V.):

- “Ey Ebu Zer! Bütün yeryüzü senin için mescittir. Nerede namaz vaktine girersen orada namazını kıl. Namazın fazileti, vaktinde kılınmasındadır” buyurdu.”⁷

Kâbe, Hz. İbrâhim’in ve Mescid-i Aksa ise Hz. Süleyman’ın eski temelleri üzerine yenilenmiştir. Bu mescidlere “beyt” denilmiş, Kâbe için “el-Beyt”⁸ “Beytülharâm”⁹ “Beytülâtik”¹⁰ ifadeleri kullanılmıştır.

Mescidi Aksa vahye dayalı diğer dinlerde olduğu gibi İslâm'da da büyük bir öneme sahiptir. Resulullah (a.s.) bir hadisi şerifinde şöyle buyurmuştur:

“Yolculuk ancak şu üç mescidden birine olur: Benim şu mescidime, Mescidi Haram'a ve Mescidi Aksa'ya.”¹¹ Burada kastedilen yolculuk ibadet kastiyla olan özel yolculuktur. Bu hadisi şerif dolayısıyla Mescidi Aksa harem mescitlerin üçüncüsü sayılmıştır.

2. İslâm'ın Ortaya Çıkışından Sonra

a) Hicretten Önce

Hz. Peygamber İslâmiyet'i tebliğe başladığı zaman Mekke müşriklerinin büyük bir tepki gösterdiği bilinmektedir. Kendisine yapılan baskı ve hakaretlere rağmen zaman zaman Mescid-i Harâm'da Hacerü'l-Esved ile Rüknu'l-Yemânî arasında namaz kılırdı.

İlk Müslümanlar bütün baskı ve işkenceler arasında Erkam b. Ebil-Erkam'ın evini kendilerine merkez yaptılar ve geceleri orada buluşmaya başladılar. *Dârü'l-Erkam*'ı bir mescid haline getirerek orada yeni din öğreniliyor; yeni gelen ayetler ezberleniyor; namaz kılınıyor; evinden kovulan, aç kalan, işkenceye uğrayan Müslümanlara kanat geriliyordu. Müslümanlar ayrıca evlerinde, vadilerde gizlice ibadet ediyorlardı.¹²

Hz. Ebû Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescid, özel olmakla beraber bir Müslüman tarafından inşa edilen ilk mesciddir. Yanık sesiyle Kur'an okuyan Hz. Ebû Bekir, müşrik çocuk ve kadınlarının İslâm'a sempati duymasına vesile oluyor, bu da müşriklerin tepkisini çekiyordu. Hz. Ömer İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Müslümanlar Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başladılar.¹³

⁷ Buhari, Enbiya, 60/40; Müslim, Mesacid, 1-2; İbn Mace, Mesacid, 4/7.

⁸ Bakara Suresi, Ayet 125, 127, 158; Âl-i İmrân Suresi, Ayet 96, 97.

⁹ Mâide Suresi, Ayet 2, 97.

¹⁰ Hac Suresi, Ayet 29, 33.

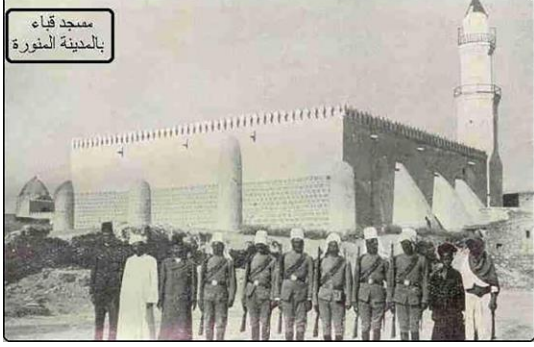
¹¹ Müslim, Kitâbu'l-Hacc, 15/415, 511, 512

¹² Buhârî, “Salât”, 49; Müsned, II, 178; III, 404; IV, 85.

¹³ İbn Hişâm, I, 367.

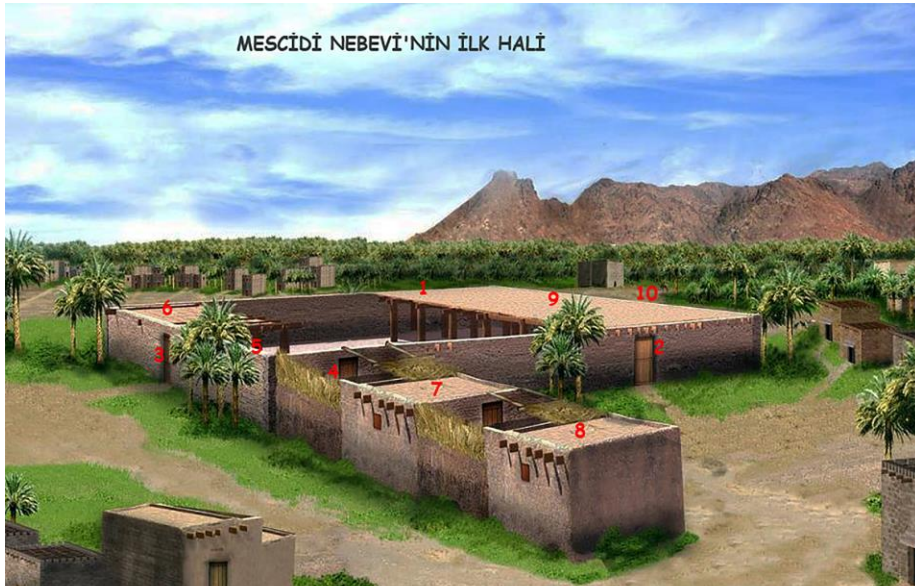
b) Hicretten Sonra

Hz. Peygamber hicret sırasında Medine'ye 2 mil kadar uzaklıkta olan Kubâ'da Benî Amr b. Avf yurdunda Külsûm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir oldu ve bir mescid inşa ettirdi. Temeli bir nevi merasimle atılan *Kuba Mescidi*, 66 (42.24 m.) X 66 (42.24 m.) zirâ ebadında dört duvardan ibaret bir yapı idi. Süheylî'nin kaydettiğine göre bu mescidin inşasını Hz. Peygamber'e tavsiye etmesi, mescid için taş toplaması ve yapılırken büyük gayret göstermesi sebebiyle caminin ilk banisi Hz. Peygamberdir.¹⁴

Hz. Peygamber Kubâ'dan Medine'ye doğru giderken yanlarından geçtiği kişiler kendisini davet ettiler. Ancak Resûl-i Ekrem devesinin serbest bırakılmasını istedi ve mescidin yapılacağı yerin tesbitini kastederek onun görevli olduğunu söyledi. Deve Mâlik b. Neccâr'ların evlerinin önünde bir düzlükte çöktü. Hz. Peygamber bu yeri Sehl ve Süheyl adlarındaki iki yetimden satın alarak *Mescid-i Nebevî*'yi yaptırdı.¹⁵

Bu mescidin temeli de Kubâ'da olduğu gibi bir nevi merasimle atılmış ve Hz. Peygamber inşaatta bizzat çalışmıştır. Mescid-i Nebevî'nin ilk ölçüleri 100 (64 m.) X 100 (64 m.) zirâ idi. İlk yapının 60 (38.40 m.) X 70 (44.80 m.) zirâ ebadında olduğu ve sonradan genişletildiği de rivayet edilir. Mescidin arka kısmında fakir sahâbîlerin barınması için Suffe adıyla bir yer ayrılmış, doğu duvarı boyunca Hz. Peygamber ve ailesine ait zamanla sayıları dokuza çıkan odalar inşa edilmiştir. Yedi ay kadar süren inşaat sırasında Hz. Peygamber Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde misafir kalmıştır.

1. Rahmet Kapısı, 2. Osman Kapısı, 3. Güney Kapısı, 4. Ayşe Kapısı, 5. Hz. Peygamber Mihrabı
6. Hz. Ebubekir Evi, 7. Hz. Ayşe Evi, 8. Sevede Evi, 9. Suffa, 10. Kuzey Kapısı

¹⁴ (er-Ravzû'l-ünûf, IV, 266).

¹⁵ (Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45).

Hız. Peygamber mahallelerde ve kabilelerin içinde Müslümanların sayısı artınca buralarda mescidler inşa edilmesini emretti. Kısa bir müddet sonra Medine ve çevresinde birçok mescidin yapıldığı kaydedilmektedir. Mescid-i Nebevî ile Mescid-i Kubâ dışında Medine’de dokuz mescid vardı. Buralarda vakit namazları kılınmakla beraber cuma namazı sadece Mescid-i Nebevî’de kılınmaktaydı. ¹⁶Bunlardan bir kısmının yeri ve kiblesi bizzat Hz. Peygamber tarafından tesbit edilmiştir.¹⁷

c) Civar Kabilelerdeki Mescidler

Çeşitli kabileler İslâmiyet’i kabul ettikçe buldukları yerlerde kendi adlarıyla anılan mescidler yapılmıştır.

Hız. Peygamber’in yeni mescidler inşa edilmesiyle ilgili emrinden kısa bir müddet sonra mescid inşa etmeyen kabile kalmamıştı. Ancak Asr-ı saâdet’te mescidler sadece Medine ve çevresi gibi dar bir alana sıkışmış değildi. Buhârî’nin bir rivayetinden, Medine’ye oldukça uzak kabilelerde dahi camilerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescid-i Nebevî’den sonra içerisinde ilk cuma namazı kılınan mescid, Benî Abdülkays yurdundaki Cüvâsâ Mescidi’dir.¹⁸ Cüvâsâ, Arap yarımadasının doğusunda bugünkü Riyad ve Zehrân arasındadır. Benî Abdülkays’ın erken dönemde müslüman olduğu dikkate alınrsa mescidlerin daha o zamanlar çok geniş bir alana yayıldığı söylenebilir. Arkeolojik kazılar sonucunda bu mescidin yeri tesbit edilmiş ve temelleri açığa çıkarılmıştır. Mescidin abdest almak için yapılmış bir çeşmesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber gönderdiği askerî birliklere, gittikleri yerlerde mescidi bulunan bölgelerin halkına dokunmamalarını emrederdi. Nitekim Yelemlem’de oturan Cezîmeoğulları, üzerlerine gelen Hâlid b. Velid’e müslüman olduklarını ispat etmek için mescidlerini göstermişlerdi.¹⁹ İslâmiyet’i kabul eden kabilelerin bir kısmı eski mâbedlerinin yerine cami yapmıştı.

3. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Mescidler.

a) Fethedilen Yerlerde Mescidler

İslâmiyet Hulefâ-yi Râşidîn döneminde doğudan batıya, kuzeyden güneye çok geniş bir alana yayıldı. *“Allah ’ın mescidlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder”*²⁰ meâlindeki âyetle Hz. Peygamber’in, *“Kim Allah rızâsı için bir mescid yaptırsa Allah da bunun karşılığında ona*

¹⁶ Ensâb, I, 273.

¹⁷ (İbn Şebbe, I, 63).

¹⁸ Buhârî, “Cuma”, 11.

¹⁹ Vâkıdî, III, 875-884.

²⁰ Tevbe Suresi, Ayet 18.

4. Hulefâ-yi Râşidîn'den Sonra Mescidler

Emevîler ve Abbâsîler zamanında mescidler sayıca arttı ve mimari açıdan büyük gelişme gösterdi. Bu dönemde binlerce cami ve mescid inşa edilmiştir. İmara büyük önem veren halifelerden biri de Emevî Halifesi I. Velîd idi. Dünyanın sayılı mimari eserleri arasında kabul edilen ve onun eseri olan Şam (Dımaşk) Emeviyye Camii halen ayaktaadır.

İslâm dünyasının her tarafında zamanla birçok cami inşa edilmiştir. Daha sonraki asırlarda devlet adamları güçlerinin simgesi olarak muhteşem camiler inşa ettirdikleri gibi bazı kişiler de cami yaptırmaya özel bir gayret göstermişlerdir. Böylece şehirlerdeki cami sayısı hızla artmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde de gelişen mimari üsluplarıyla birçok cami ve mescid yapılmıştır.

MESCİD VE CAMİNİN FONKSİYONLARI

1. Mâbed Olarak Mescid ve Caminin Kutsiyeti

Mescid ve camilerin asıl fonksiyonu bir mâbed oluşudur. Âyetlerde geçen, “Allah’ın adı anılan, sabah akşam tesbih edilip namaz kılınan evler”²²; “İlk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid, içinde namaz kılınan daha uygundur”²³; “Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmeseydi içlerinde Allah’ın adının çokça anıldığı mescidler... yıkılıp giderdi”²⁴ vb. ifadeler buna delâlet eder. Hz. Peygamber, bir kişinin mescide girip kayıp devesini sormasını hoş görmeyerek mescidlerin ibadet yeri olduğunu ima etmiş ve yapılaş maksatlarına uygun olarak kullanılma larını istemiştir.²⁵

İslâmiyet’te bütün yeryüzü mescid kabul edilmekle beraber namazların cemaatle camide kılınması, gerek sevap bakımından gerekse sosyal yönden büyük bir önem taşır. Ashaptan bazıları, farz namazları evlerde kılıp camiye gitmemeyi Hz. Peygamber’in sünnetini terketme olarak yorumlamışlardır.²⁶ Cuma ve bayram namazları ise mutlaka cemaatle kılınır. İslâmiyet yılda bir defa her renkten ve sınıftan müslüman cemaatin ilk mescidde (Mescid-i Harâm) dünya çapında, her cuma da merkezî camilerde bölge çapında bir araya gelip topluca ibadet etmesini emretmiştir.

İbadet için belli bir yere çekilmeyi ifade eden i’tikâfa en elverişli mekânlar Kur’an’a göre camilerdir.²⁷ Hz. Peygamber her ramazan ayında Mescid-i Nebevî’de kurulan özel bir çadırda i’tikâfa girerdi.

²² Nûr Suresi, Ayet 36.

²³ Tevbe Suresi, Ayet 108.

²⁴ Hac Suresi, Ayet 40.

²⁵ İbn Mâce, “Mesâcid”, 11.

²⁶ Nesâî, “İmâmet”, 50; Ebû Dâvûd, “Salât”, 46.

²⁷ Bakara Suresi, Ayet 187.

Hiz. Peygamber'in bir hadisine göre, adının anıldığı ve kendisine kulluk görevinin yerine getirildiği yerler olarak mescidler Allah'a en sevimli meknlerdir.²⁸ Allah Tel mescidleri nurunun aydınlattığı yerler olarak zikreder.²⁹ Bu bakımdan orada edeple hareket edilmesi emredilir.

Cenb-ı Hak ilk mescidi "evim"³⁰ ve "bu beytin rabbi"³¹ ifadeleriyle yceltmifitir. Bundan dolayı Kâbe'ye "Beytullah" denilmiştir. Hiz. Peygamber bu ifadeyi diğer mescidler için de kullanmıştır.³²

Ancak Resûl-i Ekrem Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'ya özel bir değer atfetmiş, buralarda yapılan ibadetin diğer mescidlerde yapılandan daha faziletli olduğunu söylemiştir.³³ Bunların dışında Hiz. Peygamber'in içinde ibadet etmeyi en çok sevdiği mescid, İşlm'da ilk mescid olan Mescid-i Kubâ'dir. Kendisi her cumartesi burayı ziyaret ederdi.

Resûl-i Ekrem, Őeytandan Allah'a sığınarak ve rahmet kapılarının açılmasını dileyerek mescidlere sağ ayağı ile girer ve Allah'ın lutfunu temenni ederek çıkardı.³⁴ Mescide girdiğinde iki rek'at "tahiyyet'l-mescid" namazı kılardı.³⁵

2. Eğitim-ğretim ve Kültür Merkezi Olarak Mescid

İşlm'da ilk eğitim ve ğretim faaliyetleri Mekke döneminde Drlerkam'da başlamış, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin inşasından sonra buna hız verilmiştir. Mesciddeki ğretim faaliyetleri "meclis" kelimesiyle ifade edilir. Hiz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'deki derslerine "meclis'l-ilm" denilmiştir ki bu ilk asırda hadis derslerini ifade ediyordu. Bu meclislerde Hiz. Peygamber'in etrafında i içe daire Şeklinde oturan dinleyici grubuna "halka" denilmiştir.³⁶ Halkalara ders vermede bazı sağbiler de kendisine yardımcı olmuştur. Ubde b. Smit bunlardan biriydi ve mescidde Kur'an ve okuma yazma öğretiyordu.

Hiz. Peygamber, namazdan sonra işi yoksa mescidde oturur aşb ile sohbet ederdi. Namazdan sonra işi olmayan müslümanlar da mescidde sohbet halkaları oluşturur, kendi aralarında sohbet ederlerdi. Hiz. Peygamber, her halka ile ilgilenir ve bu arada aşbnı bilgilendirirdi. Mekke fethinden sonra müslüman olup Medine'ye gelen şâir Ka'b b. Züheyr'in ifdesine göre Hiz. Peygamber, mescidde halka halka oturan aşbnın arasında bulunuyor, bir o taraftakilerle, bir bu taraftakilerle sohbet ediyordu.

Hiz. Peygamber, kendinden sonra İşlm dinini Arap yarımadasının dışına taşıyacak olan o seçkin aşbnı iste bu sohbetlerde yetiştirdi. Kimi zaman, bu halkalardan birine oturur ve halkadakilerle sohbetini devam ettirirdi. Abdullah b. Amr'ın anlattığına göre Hiz. Peygamber, bir gün mescide girince halka halinde oturmuş iki gruba karşılaştı. Bir halkada oturanlar Kur'an-ı Kerim okuyor ve Yüce Allah'a du ediyor, diğer halkada oturanlar da ilim öğreniyor ve öğretiyordu. Bu durumu gören Hiz. Peygamber söyle buyurdu:

*"Bunların hepsi hayır üzeredirler. şunlar, Kur'an-ı Kerim okuyor ve Yüce Allah'a du ediyorlar. Allah, dilerse onlara istediklerini verir, dilerse vermez. şunlar da ilim öğreniyor ve öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim."*³⁷ Abdullah b. Amr, Hiz. Peygamber'in böyle buyurduktan sonra ilimle meşgul olanların yanına oturduğunu söyler.

²⁸ Müslim, "Mesâcid", 288.

²⁹ (Nr Suresi, Ayet 35-36.

³⁰ Bakara Suresi, Ayet 125; Hac Suresi, Ayet 26.

³¹ Kureş Suresi, Ayet 3.

³² bk. Eb Dâvûd, "Vitr", 14; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

³³ bk. Müslim, "Hac", 250.

³⁴ İbn Mâce, "Mesâcid", 13.

³⁵ Buhârî, "Salât", 60.

³⁶ Buhârî, "İlim", 8.

³⁷ İbn-i Mâce, Mukaddime, 17.

Hız. Peygamber, sözü güzel konuşur, sohbeti güzel yapar, yaptığı dersi dinletirdi. Dinleyicileri sıkımaz ve usandırmazdı. Dinleyenler, O'nun sohbetinden ayrı bir zevk alırlardı. Sözü'nün ve sohbetinin bitmesini istemezlerdi, sohbet saatlerce devam etse dinlerlerdi. Bunu bilen Hız. Peygamber de çok sık olmamakla birlikte ashâbına uzun sohbetler yapardı. Hatta O'nun, bütün gün devam eden sohbetleri olmuştur. Böyle bir sohbeti, Ashâb-ı kirâm'dan Ebû Zeyd Amr b. Ahtab el-Ensârî (r. a.) söyle anlatır:

“Rasûlullah (s. a. v.), bir gün bize sabah namazını kıldırdıktan sonra öğleye kadar konuşma yaptı. Sonra minberden inip öğle namazını kıldırdı. Öğle namazından sonra da ikindiye kadar konuştu. İkinci namazını kıldırdıktan sonra tekrar minbere çıktı, aksama kadar konuştu. Yaptığı bu konuşmalarda olacak olan her şeyi bize anlattı. Bu konuşmalardan en çok şeyi öğrenenlerimiz, hâfızası en kuvvetli olanlarımız oldu.”³⁸

Mescidde barınan ve sayıları zaman zaman 400'e kadar çıkan³⁹ ashâb-ı Suffe, vakitlerinin büyük bir kısmını öğrenimle geçiriyordu. İçlerinden bir kısmı sırf bunun için ticaret, zenaat ve tarım gibi işlerden çekilmiştir.

Mescidde eğitim ve öğretim sadece erkeklere münhasır değildi; kadınlar için de Mescid-i Nebevî'de ayrı bir gün tahsis edilmişti.

Mezhep imamaları camide yetişmişler ve buralarda ders okutmuşlardır. İmam Şâfî küçük yaşlarda mescidlerdeki ders halkalarına katılmış, daha sonra buralarda ders vermiştir. Ebû Hanîfe kendi mescidinde ders okutur, talebelerinin mescidde yüksek sesle müzakere yapmalarına müsaade ederdi. İmam Mâlik Mescid-i Nebevî'de, Hasan-ı Basrî Basra Camii'nde öğretimle meşgul olmuşlardır. Tefsir, hadis, tarih, mantık, matematik, cebir, tıp alanlarında oldukça bilgi sahibi olan Taberî gününün bir kısmını eser yazmaya, bir kısmını mescidde ders vermeye ayırırdı.

Bağdat camilerinde çeşitli konularda dersler verilirdi. Buralara hoca tayini “*nakıbü'n-nükabâ*” veya “*nakıbü'l-Hâşimiyyîn*” denilen resmî bir görevli tarafından yapılırdı. Bu görevli aynı zamanda derslerin sükûnet içinde geçmesini sağlardı. Bağdat'taki camilerden farklı olarak Dımaşk (Şam) ve Kahire camilerinde zâviyeler bulunurdu. Nitekim Emeviyye Camii'nde ve Kahire'deki Câmîu'l-Atîk'te sekizer zâviye vardı ki bu sayı Osmanlılar döneminde Süleymaniye Medresesi'ne örnek teşkil etmiştir.

Mescidler sadece dinî eğitim ve öğretimin yapıldığı yerler değildi. Kur'an ve hadisi anlamadaki öneminden dolayı daha ilk asırlardan itibaren edebiyat, bilhassa eski Arap şiiri de bu derslerin konuları arasına girmiştir. Tâbiünden Saîd b. Müseyyeb, Mescid-i Nebevî'deki meclisinde sık sık Arap şiiri üzerinde dururdu. Daha sonra camilerde nazârî tıp dersleri dahi verilmiştir. Meselâ V. (XI.) yüzyılda Hâkim-Biemrillâh devrinde İbnü'l-Heysen Ezher Camii'nde tıp dersleri veriyordu.

Camiler ilmî eserlerin muhafazası ve âlimlerin istifadesine sunulması bakımından da görev yapmıştır. Kûfeli dil âlimi Ebû Amr eş-Şeybânî'ye göre müellifler bağlı oldukları şehir veya mahalle camilerine, isteyenlerin okuması için eserlerinin birer nüshasını bağışlamayı âdet edinmişlerdi.⁴⁰ Bunlar “*hizâne*” denilen dolaplarda muhafaza edilir, bazen da caminin bir köşesinde kütüphane şeklinde düzenlenirdi. Yâkut el-Hamevî'nin rivayetine göre Horasan'ın en büyük şehri olan Merv'deki on kütüphanenin ikisi camide bulunuyordu. Vakıf eserlerden oluşan, Azîziye ve Kemâliye denilen bu iki kütüphaneden sadece birincide 12.000 civarında kitap vardı.⁴¹

Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması geleneği Osmanlılar'da da başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Osmanlı medreselerinde mevcut odalarda (hücreler) öğrenci ikamet etmekte, medrese dershanesinde belirli dersleri görmekte, bunun dışında genel dersleri camilerde takip etmekteydi. Takrir şeklinde halka açık

³⁸ Müslim, Fiten ve Eşratü's-Salat, 18/16, Nevevi Şerhi.

³⁹ Kettânî, II, 232-233.

⁴⁰ İA, VI, 1126.

⁴¹ Mu'cemü'l-büldân, V, 114.

olarak verilen bu dersler için 17. yüzyıldan itibaren dersîamların tayin edildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar aralıksız süren bu usule Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir.

Bunun yanında hat meşki, Kur'an tâlimi ve hıfzı gibi uygulamalı derslerin camilerde verildiği de bilinmektedir. Hatta o dönemde İstanbul'da bazı camiler geleneksel olarak yerleşmiş dersleriyle meşhur olmuştur. Meselâ Nuruosmaniye ve Amasya Beyazıt gibi bazı camilerde hat meşkedilirdi.

Osmanlı camilerindeki eğitim ve kültür faaliyetlerini tamamlayan önemli bir unsur da çok yaygın olarak görülen camilerde kütüphane tesisi geleneğiydi. Cami derslerini takip eden talebe ve namaz vakitleri arasında boş vakti olan cemaat için bu kütüphaneler çok faydalı olmuştur.

Osmanlılar'da özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda medreselere tayin edilecek müderrisler arasında yapılan yarışma imtihanları ile ilgili olarak müderrislerin uygulamalı dersleri genellikle Fâtih, Süleymaniye ve Beyazıt gibi büyük camilerde halka açık olarak yapılmaktaydı. Burada aday, ilim heyetinin ve hazır bulunan cemaatin önünde önceden belirlenen konudaki dersini verir, daha sonra değerlendirmesi yapılırdı.

Osmanlı döneminde şehir, kasaba ve köylerde sıbyan mektebi olmayan yerlerde camilerin çocukların eğitimi için okul olarak kullanılması çok yaygındı.

3. Mescid ve Caminin Devlet Müessesesi Olarak Hizmetleri

a) Siyasetin Merkezi Olarak Mescid ve Cami

İslâm dininin tebliğcisi olduğu gibi İslâm devletinin de başkanı olan Hz. Peygamber'in evi mescide bitişik bulunuyordu ve cami ile evini dinî ve idarî münasebetler yönünden âdeta bütünleştirmişti. İslâm açısından din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmazlığının bir ifadesi olan Hz. Peygamber'in bu uygulaması, daha sonraki dönemlerde de uzun bir süre devam etti.

Hz. Peygamber diplomatik görüşmeleri de mescidde yapar, yabancı elçileri en güzel elbiselerini giyerek burada kabul ederdi. Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden Medine'ye heyetler gelmiştir. Bunların çoğu kabileleri adına Müslüman olduklarını bildirmek, biat etmek ve İslâm dininin esasları hakkında bilgi almak üzere geliyorlardı. Peygamberimiz elçileri Mescid'de "*Elçiler Sütunu*" (*Üstivânetü'l-Vüfûd*) adını taşıyan bir direğin önünde kabul ederdi.

Hz. Peygamber'in devlet yönetimiyle ilgili meseleleri mescidde görüşüp kararlar alması ve orada bu kararları halka duyurması sünneti kendisinden sonra devam etmiş, devlete ait idare binaları yapıldığında da bu âdet sürmüştür. Halifeler başşehirin merkez camiinde imâmet görevini yerine getiriyor ve idarede minberden büyük ölçüde faydalanıyorlardı. Minber başlangıçta merkezî idarenin bir sembolü idi ve sadece Mescid-i Nebevî'de bulunmasına izin verilmişti.

Hz. Ömer, valiliği sırasında Mısır'da minber yaptırmak isteyen Amr b. Âs'a müsaade etmedi. Hz. Ebû Bekir'den itibaren halifeye biat minberde yapılıyordu. Halife de biattan sonra idarede takip edeceği genel prensipleri minberde okuduğu ilk hutbe ile ilân ederdi. Minber bu fonksiyonuyla anayasaya sahip toplumlarda üzerinde devlet siyasetinin açıklandığı kürsülere benzetilmiştir. Hz. Osman muhaliflerine karşı kendi icraatını minberde savunmuş ve bu âdet ondan sonra da devam etmiştir. Halifeler hacca gittikleri zaman Mekke ve Medine'deki camilerin minberlerinden, İslâm dünyasının her tarafından gelen müslümanlara hitap etme imkânı buluyorlardı.

Halifenin vilâyetlerdeki temsilcileri olan valiler merkezî camide imamlık yapar, bazen kadılık, kumandanlık gibi görevleri de üstlenirdi. Zira valilerin halkla bütünleşmesi istenmiş, halkın kendilerine ulaşabilmesi için cami en uygun yer kabul edilmiştir.

Daha sonraları "*Dârü'l-İmâre*" denilen hükümet konakları cami yanında inşa ediliyordu. Yeni kurulan Kûfe, Basra ve Fustat'ta böyle yapıldı. Dimaşk'ta olduğu gibi fethedilen şehirlerde

de cami ve Dârü'l-İmâre çoğunlukla yanyana bulunuyordu. Bu uygulama Emevî ve Abbâsîler'de de devam etti. Nitekim Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik Remle şehrini kurarken vali konağı ile camiye karşı karşıya planladı.

b) Kamu Yönetimi Açısından Mescid ve Cami

Camiler ilk dönemden itibaren idarecilerin halkla bir araya geldiği yerlerdi. Asr-ı Saâdet'te her türlü istek ve meseleler burada dile getiriliyordu. Müslümanlar Hz. Peygamber'e, ilk halifelere ve diğer idarecilere namaz öncesinde ve sonrasında talep ve şikâyetlerini kolayca intikal ettirebiliyorlardı. Bir vali hakkında merkeze şikâyet ulaştığında müfettişler camileri gezerek tahkikat yaparlardı.⁴²

Hz. Peygamber'in iktisadî hayata dair söz ve uygulamaları hadis kitaplarında büyük bir yer tutar. Mukaddes kitaplar içinde devlet bütçesi ve harcamaları ile ilgili hükümler ihtiva eden tek kitap olan Kur'an'ın bu iktisadî hükümleri Asr-ı saâdet'te camide yürütülürdü. Vergilerin tahsili ve tevziine bizzat nezaret eden Hz. Peygamber, mescidde toplanan malları gerekli yerlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Hz. Peygamber bağışları Mescid'de kabul ediyordu. Çeşitli bölgelerden gelen cizye ve zekât malları Mescid'de toplanıyor ve gerekli yerlere buradan dağıtım yapılıyordu.

Bu gelenek Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de bir süre devam etti. Hz. Peygamber devrinde Mescid-i Nebevî'ye bitişik “meşrebe”, “gurfe” veya “hizâne” adlarıyla anılan bir oda beytül-mâl olarak kullanılıyordu (Muhammed Hamîdullah, İslam Peygamberi, II, 1121).

İdarenin cami ile olan ilgisinden dolayı başlangıçta beytül-mâl genellikle camiye bitişikti, hatta bazan caminin içinde yer alırdı. Hz. Ali döneminde Basra beytül-mâli aynı zamanda şehrin büyük camii durumundaydı.

c) Mescid ve Caminin Adalet Hizmetlerindeki Yeri

İslâmiyet'in kendine has hukuk sistemi mescidlerdeki ders halkalarında tâlim edilmiştir. Ashâb-ı kirâm hukukî konuları mescidlerde müzakere ederdi.⁴³

Hz. Peygamber'in minberi ahkâmın öğretildiği, yanlış hukukî uygulamaların düzeltildiği bir yerdi. Asr-ı saâdet'te mescid, Hukukî ve kazâî (yargısal, yargı ile ilgili) faaliyetlerin yürütüldüğü bir mekân olarak da hukuka hizmet etmiş, mahkeme ve duruşma salonu olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, “Benim şu minberimin dibinde kim yalan yere yemin ederse cehennemdeki yerine hazırlansın”⁴⁴ meâlindeki hadisi, davalara Mescid-i Nebevî'nin minberi yanında bakıldığını göstermektedir.

Ayrıca çeşitli kaynaklarda dört halifenin mescidlerde davalara baktıkları kaydedilmektedir. Merkezî yerlerde olması, kuvvetli-zayıf, büyük-küçük her sınıftan insanın çekinmeden oraya ulaşabilmesi yönünden İmam Mâlik mescidleri kazâ için daha uygun görmüştür.⁴⁵

Osmanlılar'da ilk zamanlar birine kadılık görevi verildiğinde görev yapacağı yerin camiine götürülür, tayiniyle ilgili berat orada okunur ve merasim yapılırdı. Kadılar davaları görmek için camide otururlardı. İstanbul kadıları ise davalara genellikle evlerinde bakmışlardır. Ancak mahkeme için özel binalar yapıldıktan sonra da zaman zaman camilerin bu iş için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlılar'da uzun süre devam eden bazı teftiş ve tahkikatlar halka açık olarak camilerde yapılmıştır. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) Rumeli Kazaskeri Bostan

⁴² Belâzürî, Fütûhu'l-büldân, s. 287.

⁴³ Dârimî, “Mukaddime”, 51.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, “İmân”, 3.

⁴⁵ Sahnûn, V, 144.

Çelebi, Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi ve İstanbul Kadısı Saçlı Emîr Efendi hakkında kadı ve müderrislerden şikâyetler gelmiş, bunun üzerine Kanûnî Sultan Süleyman tahkikat açılmasını emretmiştir. Fâtih Camii'nde devrin tanınmış âlimlerinden oluşan bir heyet huzurunda günlerce devam eden tahkikattan sonra her üç âlim de temize çıkmıştır.⁴⁶

Mescidlerde hüküm verilmekle birlikte had cezaları buralarda nâdiren uygulanmıştır. Zira Hz. Peygamber mescidlerde had tatbikini ve kısas uygulamasını yasaklamıştır.⁴⁷

d) Mescidin Askerî Amaçlar İçin Kullanılması

Kur'an'da cihadla ilgili âyetlerin sayısı oldukça fazladır. Bunların devamlı olarak namazlarda okunması, müslümanları düşmanla mücadeleye hazır tutardı. Kendisinden önceki birçok peygamber gibi Hz. Peygamber'in bir vasfı da ordu kumandanı olmasıdır. Bu bakımdan Asr-ı saâdet'te mescid askerî bir karargâh, bir nevi askerî şûra meclisi ve askerî hastahane olarak da görev yapmıştır. Hz. Peygamber savaştan önce ashabıyla istişare eder ve aksine bir vahiy gelmedikçe onların fikirlerine uyardı. Uhud Gazvesi öncesinde Mescid-i Nebevî'de böyle bir toplantı yapılmış, çoğunluğun fikri düşmanla şehir dışında karşılaşmak yönünde olduğu için buna uyulmuştur. Resûl-i Ekrem cuma namazını kıldırdıktan sonra onları cihada teşvik etmiş ve sabrettikleri takdirde zafer kazanacaklarını bildirmiştir.

Hz. Peygamber savaş kararlarını genellikle mescidde verir ve bunu minberden ilân ederdi; açılan deftere gönüllülerin adlarını yazdırmalarını isterdi. Sefer halinde orduyu donatmak üzere halkı yardıma çağırırdı. Bir seriyye göndereceği zaman kumandanına mescidde tâlimat verirdi. Nitekim Abdullah b. Cahş'ı Nahle'ye gönderdiğinde onu gizli bir yazılı tâlimatla Mescid-i Nebevî'den uğurlamıştır. Orduya bizzat kumanda edeceği zaman mescidde iki rek'at namaz kılar, zırhını giyerek dışarı çıkar ve kapıya getirilen atna binip seferi başlatırdı. Kumandanlar sefer dönüşünde mescidde rapor verirlerdi.

Mescid-i Nebevî'de barınan, Kur'an'ın kendilerini cihada adanmış kimseler olarak tanıttığı⁴⁸ ashâb-ı Suffe, âni askerî görevler için hazır birlik özelliği taşıyordu. Devlet başkanının oturduğu yerin hemen bitişiğinde bulunan ve umumiyetle ticaret ve toprakla uğraşmayan, en zâhid, en heyecanlı kişilerden oluşan ashâb-ı Suffe, sevkedildikleri hedeflere hemen gider ve görevlerini lâyıkıyla ifa ederlerdi.

Mescidler sefer esnasında ordunun mâneviyatının zinde tutulduğu, gereken tâlimatın ve taktiğin verildiği mekânlar olmuştur. Hz. Peygamber askerî seferler sırasında geçtiği bölgelerde ve savaş alanlarının uygun yerlerinde mescidler edinmiştir. Bedir'de, Hendek'te ve Tebük Gazvesi'nde bunların örnekleri görülmektedir. Tebük Gazvesi sırasında ordunun konakladığı on beş kadar yerde mescid yapılmıştır. Bu mescidler mimari açıdan mütevazı olmakla beraber fonksiyonları bakımından önemli yapılarıdır.

Mescidin bunların dışında daha birçok içtimaî fonksiyonu vardı.

Mescidler hastahane olarak da kullanılmıştır. Hendek Gazvesi'nde yaralanan Sa'd b. Muâz için Mescid-i Nebevî'de bir çadır kurulmuştu.⁴⁹

Bazan da savaş esirleri geçici olarak mescidlerde muhafaza edilmiştir. Ancak bununla esirin İslâmiyet'i kabul etmesi amaçlanmış ve bunda da genellikle başarıya ulaşılmıştır.⁵⁰

⁴⁶ İpşirli, İTED, VIII/1-4, s. 209.

⁴⁷ Müsned, III, 434.

⁴⁸ bk. Bakara Suresi, Ayet 273.

⁴⁹ Buhârî, "Salât", 59; Müslim, "Cihâd", 67.

⁵⁰ Buhârî, "Salât", 83; Müslim, "Cihâd", 59.

Mescidler İrşâd Yeridir. Dinin tanımını nasihat olarak yapan Hz. Peygamber, insanlara toplu olarak daha çok orada nasihat ederdi Mescidlerin hâlâ şu veya bu şekilde icrâ ettikleri temel fonksiyonlarından biridir irşâd Hutbe, vaaz, sohbet, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker gibi faâliyetler ilk mescidden bu yana dünyanın hemen her yerinde en büyük irşâd yerleri olmuştur.

Mescidler Buluşma ve Görüşme Yeridir. Müslümanlar, mescidlere ibâdet için gittikleri gibi, aynı zamanda aynı bölgenin insanları olarak birbirleriyle buluşup görüşmek, yeni insanlarla tanışıp konuşmak, meselelerini halletmek, birbirleriyle yardımlaşmak için de giderler.

Mescidler, İstirahat Yeridir. Mescidler, aynı zamanda müslümanların günlük yorgunluklarını giderebilecek ve istirahat edebilecekleri yerlerdir Peygamberimiz zamanında bazı sahâbîlerin kaylûle denilen öğle uykusu için istirahat etmek, dinlenip uyumak için mescidi kullandıklarını çeşitli rivâyetlerden biliyoruz.

Mescidler, Nikâh Merasiminin Yapıldığı Yerdir. Peygamber Efendimiz, nikâhın mescidde ilân edilmesini istemiştir.⁵¹ Merâsimlerin orada yapılmasını özellikle tavsiye etmiştir.

Mescidler, Yemek Yenen Yerdir. Asr-ı saâdet'te mescidlerde nice sahâbînin yemek yediğini, açlara yiyecek verildiğini biliyoruz Peygamberimiz, fakirlerin yemesi için mescidin direklerine hurma salkımları astırırdı.

Mescidler, Misâfirhanedir. Medine dışından gelen insanların, özellikle kalabalık grupların misafir edildiği misâfirhane olarak Mescid-i Nebevî'nin kullanıldığını biliyoruz.

Mescidler, Ganimet ve Malların Taksim Edildiği, Zekâtların Dağıtıldığı Mekândır. Peygamber Efendimiz, uzak yerlerden toplanan zekât ve sadaka mallarını, savaşlardan elde edilen ganimetleri mescidde taksim etmiş, ihtiyaç sahiplerine buradan yardım eli uzatılmıştır.

Mescidler, Abdest Alma Yeri. Rasûlullah'ın Mescid-i Nebevî'de abdest aldığı rivâyet edilmiştir Bu tatbikat, bazı câmilerin içinde şadırvan yapılarak kurumlaştırılmıştır Meselâ, Bursa Ulu Câmiî, Kütahya Ulu Câmiî gibi nice câmilerde şadırvanlar, günümüzde de bu ihtiyaca cevap verecek durumdadır; ama günümüzde sadece su içmek için kullanılmakta, temizlik ve serinletme simgesi olarak değerlendirilmektedir.

Mescidler, Şiir Kürsüsü. Şiirler, eski devirlerde, bugünlerin medyası konumundadır Kamuoyu oluşturmada, topluma moral aşılama da önemli yeri olan şiirlerin okunması, özellikle cihad ve tebliğ amaçlı hikmetli mısraların dillendirilmesi için mescidlerin kullanıldığını, bu uygulamanın Hz. Peygamber tarafından başlatıldığını ifade edebiliriz.

Rasûl-i Ekrem'in, şâir Hassan bin Sâbit için mescidde özel olarak bir şiir kürsüsü ihdas etmesi, konuya verilen önemi gösterdiği gibi, câminin bu fonksiyonu açısından da mühimdir. Müslümanların müslümanca sanat faâliyetlerini icrâ edebileceği, özellikle tebliğe yönelik sanat ve güzellikler sergilenip sunulabileceği yer olarak mescid kullanılmıştır, kullanılabilir.

Mescidler, Aynı Zamanda Kültür Salonudur. Mescid-i Nebevî'nin asr-ı saâdet'te geniş anlamda kültürel faâliyetler, çeşitli edebî yarışmalar için de kullanıldığını görüyoruz. Benî Temîm kabilesiyle yapılan mufâhara buna örnektir Mufâhara, iki tarafın şâirleri ve hatipleri arasında yapılan edebî bir yarışmadır

Mescidler, Spor Merkezidir. At yarışlarında start ve finiş (başlama ve bitiş) yeri olarak mescid kullanılmaktaydı. Bayramlarda Habeşliler Mescid-i Nebevî'de kılıç kalkan oyunu oynamışlardı Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in omzuna başını yaslayarak Efendimiz'in izniyle bunu seyretmiştir.

Mescidler, Farklı Dinlerden Misâfirlere Mâbeddir. Peygamberimiz, kendisiyle görüşmeye ve anlaşmaya gelen Necran'lı hıristiyanlara, âyinlerini yapmaları için bir Pazar günü Mescid-i Nebevî'yi gösterip onlara tahsis etmiş, onlar da mescidde ibâdetlerini/âyinlerini yapmışlardır.

⁵¹ Tirmizî, Nikâh 6.

Mescidler, Karz-ı Hasen Kurumudur. Bir komşu ülkede günümüzde uygulanmakta olduğu gibi, mahalle sâkinleri, artırıp biriktirdikleri paralarının saklanması ve uygun yerlere karz-ı hasen (karşılıksız, sadece Allah rızâsı için borç)⁵² şeklinde kullanılması için emanet sandığı olarak mescidleri tercih etmektedir. Sadaka penceresi, sadaka kutusu gibi.

Mescidler, İstişâre ve Organizasyon Meclisidir. Câmî, bir meclistir Devlet başkanı ve tüm diğer yöneticilerin izleyeceği siyaseti, metodu, düşünce ve projelerini açıklayıp üyelerin görüş, eleştiri ve müzâkerelerine sunduğu bir meclis Bilindiği gibi Hz Ebû Bekir halife seçildiği zaman, mescidde mü'minlere hitap ederek İslâmî yönetimin temel prensiplerini hatırlattı ve bu konulardaki kendi izleyeceği metotları anlattı.

Ayrıca Osmanlılar'da birçok merasimin icrası için camiler seçilmiştir. Bunların içerisinde en önemli ve ihtişamlı olanı kılıç alayı merasimidir. Genellikle Eyüp Camii avlusunda Eyüp Türbesi'nde yapılan bu merasim, İstanbul'un fethinden önce ve daha sonra bazan Edirne'deki Eski Camii'de de yapılmıştır.

Câmiler, tarihî süreç içinde, bu fonksiyonlarının bazılarında siyasî amaçlar yüzünden kasıtlı olarak uzaklaştırılırken; bazen de gelişen toplum ve çoğalan nüfus paralelinde câmiler çok fazla kurumu namaz kılınan alan içinde taşıyamaz olarak değerlendirildi. Bünyesinde topladığı bunca hizmetler, zamanla mescide sığmaz oldu ve sonuçta külliye, imâretler doğdu. Böylece mescid, birçok müessesenin kendisinden kaynaklandığı bir ana kurum olmuştu. Günümüzde mescidlerin bazı fonksiyonları tümüyle tarihe karışmış, bazı icraatlarını da kısmen farklı şekilde vakıflar, dernek ve cemaatler üstlenmiştir.

4. Mescid ve Camilerin İdaresi ve Görevlileri

"İmam" olarak da adlandırılan İslâm devletinin başkanı, müslümanların imamı sıfatı ile camilere nezâret hakkına sahipti. Eyaletlerde bu yetki, halifenin temsilcisi olan valilere ve görevlendirdikleri kadırlara ait bulunuyordu. Camilerin iç siyasetteki rolü bilindiğinden halifeler özellikle büyük camilere itina gösteriyorlardı. Hutbe halife adına okunur ve hutbede halifenin adının anılması bölgenin idareye olan itaatinin işareti sayılırdı.

İslâm tarihinde devlet başkanı olarak ilk imam Peygamberimiz (S.A.V)'dir. Vefat edinceye kadar beş vakit namaz, cuma ve bayram namazlarını bizzat kendisi kıldırılmış, hastalandığı zaman da Hz. Ebubekir'i vekil tayin etmiştir. Dört halife zamanında da merkezde devlet başkanı, eyaletlerde valiler şehirdeki en büyük caminin imamlığını yapmışlardır. Bazı bölgelerde halifeden ayırmak için imama "sâhibü's-salât" denilmekteydi. Valinin bulunmadığı zamanlarda sâhibü's-surta (emniyet âmiri) ona vekâlet ederdi. Ancak Emevîler'den itibaren halifeler ve valiler istisnâî durumlar dışında imamlık yapmamışlar, bu iş için görevliler tayin etmişlerdir. Bu görevlilerin maaşı beytül-mâlden veya vakıf gelirlerinden ödeniyordu.

Camide görevli olan kişiler *imam, hatip, müezzin, vâiz, kussâs (kissacı, vaiz), kari, cüzhan, ferraş, bevâb ve hademeler (kayyim)* şeklinde sıralanabilir.

İslâm tarihinde ilk müezzin, hicrî 1. yılda Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen Bilâl-i Habeşî'dir. Âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm da Hz. Peygamber'e müezzinlik yapmıştır. Bunlardan başka zaman zaman Resûlullah'a müezzinlik yapan başka sahâbîler de vardı.⁵³ Müezzin, namaz vaktinin geldiğini bildiren ezanı yüksek sesle okuyarak cemaati toplar, imamı namaza çağırır, onun gelmesi üzerine de namazın başladığını belirtmek için kamet getirir. Minareler yapılmadan önce ezan genellikle camiye yakın yüksek bir yerden okunurdu. Bilâl-i Habeşî, Mescid-i Nebevî'ye yakın en yüksek evin damına çıkarak ezan okurdu. Mekke'nin fethinde de Hz. Peygamber'in emri üzerine Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumuştur. Müezzinlere ilk defa maaş bağlayan kişinin Hz. Osman olduğu nakledilir.

⁵² Bakara Suresi, Ayet 245; Mâide Suresi, Ayet 12; Hadîd Suresi, Ayet 11.

⁵³ bk. Kettânî, I, 156-159.

Hiz. Peygamber, ashabin istekli anlarını gözetererek belli zamanlarda camide vaaz veriyordu; Abdullah b. Mes'ûd da bunu örnek olarak etrafında toplananlara haftada bir gün vaaz etmeyi uygun bulmuştu. Hiz. Ömer döneminde Temîm ed-Dârî, halife cuma namazı için camiye gelmeden önce vaaza başlardı; Hiz. Osman döneminde de kendisine haftada iki defa vaaz etme izni verilmişti ki bu zat ilk kas (kıssacı vâiz, çoğulu kussâs) olarak kabul edilir.

Camilerde kari (çoğulu kurrâ) tarafından Kur'an tilâvet edilmesi âdetine Emevîler döneminden itibaren rastlanmaktadır. İbn Cübeyr'e göre Emeviyye Camii'nde kurrâ sabah ve ikinci namazlarından sonra düzenli bir şekilde Kur'an okurdu.⁵⁴ Özellikle cuma vb. günlerde Kur'an tilâvetine önem verilirdi. Osmanlılar'da selâtin camilerinde cüzhan adı verilen kariler namazlardan önce Kur'an'dan birer cüz okurlardı. Selâtin camilerinde cüzhanlar için müstakil kürsüler yapılmıştı. Bunlar vâiz kürsülerinden daha küçük olup genellikle iki duvar arasına yerleştirilmişti. Bazı camilerde ise ücretleri bir vakıf tarafından karşılanan ve gece gündüz aralıksız bir şekilde nöbetleşe Kur'an okuyan kariler bulunurdu.

Hiz. Peygamber'in mescidini süpüren zenci bir kadın veya erkeğin bulunduğu nakledilir.⁵⁵ Daha sonra bu iş için hademeler çalıştırılmıştır. *Kayyim* tabiri ise aslında temizlik, lambaların yakılması, suların taşınması gibi işlere nezaret eden, mum, lamba yağı, temizlik malzemesi vb. cami ihtiyaçlarını tespit ve temin eden kişiye delâlet ediyor olmalıdır.

Süleyman Yapıcı

Elazığ 2016

⁵⁴ er-Rihle, s. 244 vd.

⁵⁵ Buhârî, "Salât", 72, 74.